

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-33>

УДК 352

РОЗВИТОК МАЛИХ МІСТ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ

THE DEVELOPMENT OF SMALL CITIES: EXPERIENCE OF POLAND

Стойка Вікторія Степанівнадоктор економічних наук, доцент,
Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і регіональних досліджень
НАН УкраїниORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6356-890X>**Сембер Степан Васильович**кандидат економічних наук, доцент,
Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і регіональних досліджень
НАН УкраїниORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0630-2689>**Stoika Viktoriia, Sember Stepan**Transcarpathian Regional Center for Socio-economic and Humanitarian Studies
of NAS of Ukraine

Стаття присвячена вивченню зарубіжного досвіду щодо проблематики розвитку малих міст. Метою статті є вивчення досвіду Польщі щодо розвитку малих міських поселень. В статті окреслено основні проблеми розвитку малих міст Польщі. Визначено головні напрями політики уряду для підтримки польських муніципалітетів. Окреслено головні цілі та результати розвитку малих міст в Польщі. Проаналізовано програми розвитку польських міських поселень. Визначено, що головною метою програм розвитку малих міст в Польщі є вирішення низки економічних, соціальних, інституціональних проблем, а також питань охорони довкілля. Зроблено висновки про те, що характерною особливістю здійснення програм розвитку муніципалітетів в Польщі є розвиток внутрішнього потенціалу міст, залучення до даного процесу місцевого населення, розвиток цифрових технологій, сприяння використанню інструментарію державно-приватного партнерства, а також збереження навколишнього середовища. Практична цінність даного дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки вітчизняної стратегії щодо підтримки та розвитку малих міст.

Ключові слова: малі міста, міські поселення, проблеми розвитку, програми розвитку, місцевий розвиток, потенціал міст.

The article is devoted to the study of foreign experience in the development of small towns. The purpose of the article is to study the experience of Poland in the development of small urban settlements. The article outlines the main problems of development of small towns in Poland. The main directions of government policy to support Polish municipalities are identified. This paper outlines the main goals and results of the development of small towns in Poland. It also analyses the development programmes of Polish urban settlements. In particular, the implementation of the Local Development programme envisages the application of the necessary comprehensive and coordinated actions aimed at improving air quality, adapting to climate change, reducing the negative trends of depopulation and ageing of the nation, creating good conditions for business development and increasing the efficiency of local administration. The Partnership Cities Initiative (PCI) programme addresses the need to develop and strengthen knowledge on capacity building and modernisation of Polish cities. The idea of the PCI is to support the development needs of the city through proposals and knowledge exchange between cities with the involvement of subject matter experts. The implementation of the PCI involves the participation of cities in three thematic networks: Digital City, Green City, and City of Public-Private Partnership Initiatives. It has been determined that the main objective of small town development programmes in Poland is to address a number of economic, social, institutional and environmental issues. It is concluded that a characteristic feature of the implementation of urban development programmes in Poland is the development of the internal potential of cities, involvement of the local population in this process, development of digital technologies, promotion of the use of public-private partnership tools, and environmental protection. The practical value of this study lies in the possibility of using the results obtained to develop a national strategy for the support and development of small towns.

Keywords: small towns, urban settlements, development problems, development programmes, local development, urban potential.

Постановка проблеми. Запорукою успішного розвитку країни є не тільки розвиток її регіонів, але й міст. Україна належить до високоурбанізованих держав, а це означає підвищення значення міських поселень у суспільному розвитку. Саме в містах формується правовий, ресурсний, промисловий, науковий та культурний потенціал держави. З іншого боку, розвиток міст також залежить від політики держави в галузі місцевого самоврядування та ефективності діяльності територіальних громад. Питання розвитку міст знаходиться серед ключових завдань для різних країн світу. Гострота проблем, що постали в містах світу, зініціювала появу за останні 20 років низки документів міжнародного рівня, в яких тема локального (для урбанізованих країн це переважно – міського) розвитку займає вагоме (ключове) місце. Серед таких документів: Соціальна хартія міст – членів союзу Балтійських міст (м. Росток, 13 жовтня 2001 р.); визначальні принципи стійкого просторового розвитку Європейського континенту (м. Ганновер, 7–8 вересня 2000 р.); Стратегія європейського регіонального планування (м. Лозанна, м. Страсбург, 1988 р.); Європейська хартія місцевого самоврядування (м. Страсбург, 15 жовтня 1985 р.); Хартія “Міста Європи на шляху до стійкого розвитку (Ольборгська хартія, Данія, 27 травня 1994 р.); “Порядок денний Хабітат II” (м. Стамбул, 3–14 червня 1996 р.); “Порядок денний на XXI ст.” (м. Ріо-деЖанейро, 3–12 червня 1992 р.) [7].

Розвиток міських поселень є вкрай актуальним для повоєнної відбудови нашої держави. Зокрема, слушно зауважує Маркова Е., що після економічної кризи 1930-х рр. та Другої світової війни європейські держави опинилися перед складним вибором пошуку оптимальних стратегій і відповідних програм міського розвитку. Загальна мета цих програм була подібна – ліквідувати диспропорції та нерівномірності в розвитку урбанізації в тих чи інших регіонах, уникнути надмірної концентрації населення в окремих регіонах чи містах, наблизити мешканця міста до засобів виробництва, створити умови для самореалізації особистості через створення нових робочих місць тощо. При цьому основна роль у реалізації даних програм відводилася не державі, а органам місцевого самоврядування, на які покладалася функція забезпечення належних умов для функціонування відповідних територіальних громад. Для сучасної України особливо

гострою проблемою залишається подолання кризових процесів та забезпечення відновлення не тільки великих, але й малих та середніх міст. Для реалізації даного процесу необхідним є вивчення досвіду зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжному досвіду розвитку малих міст присвячено праці Боршош І. С. [1], Вовчук Я. [2], Маркової Е. В. [3], Ковалевської А. В., Зеленського С. В., Петрової Р. В. [4], Дерун Т. М. [5], Бойко-Бойчук О. В. [6], Кравченко Т. А. [7], Протас В. [8]. Проблеми фінансового забезпечення регіонального розвитку, зокрема й міського, також перебували в полі зору авторів даного дослідження [9–14]. Не зважаючи на наявність низки публікацій вітчизняних дослідників, проблематика вивчення зарубіжного досвіду розвитку малих міст та можливості його впровадження в Україні є актуальною.

Метою статті є вивчення досвіду Польщі щодо розвитку малих міст.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Польщі прийнято вважати малими міста, які нараховують до 20 тис. мешканців. У 2018 р. Польщі нараховувалося 930 міст, з яких 712 малих, що становить понад 75% загальної кількості всіх міст. В малих містах Польщі проживає близько 13% населення [15].

Головні проблеми малих польських міст [16]:

- зменшення кількості населення;
- брак привабливих місць праці;
- високий відсоток осіб неактивних професійно;
- обмежений доступ підприємств до розвинених послуг;
- труднощі з міською комунікацією;
- обмежені фінансові можливості місцевої виконавчої влади;
- недостатня компетенція органів місцевої адміністрації.

Підтримка малих міст в Польщі запланована урядом в Державній стратегії регіонального розвитку 2030 [17] та в Стратегії зрівноваженого розвитку села, фермерства та рибальства 2030 [18]. Головною метою в результаті реалізації зазначених стратегій є зміна малих міст та перетворення їх на міста комфортного проживання, які пропонують привабливі місця праці, а також необхідні умови для науки та розвитку. Забезпечення всім містам умов для тривалого розвитку є ключовим елементом в процесі реалізації заходів для досягнення цілей розвитку, пов'язаних як з підвищенням конкурентності та інноваційності економіки,

а також з подоланням проблем соціального та регіонального розвитку.

В рамках реалізації вказаних стратегій урядом заплановано чотири основні напрями для підтримки малих міст [19]:

1) об'єднані проекти (тобто поєднання заходів з різними джерелами фінансування з метою комплексної підтримки або розв'язання проблеми відповідно до потреб даної території);

2) проекти, спрямовані на зміцнення співпраці із сферами, що характеризуються динамічним розвитком (побудова функціональних зв'язків, визначення сфер співпраці між державним, приватним та соціальним секторами),

3) вибіркове просування інноваційних рішень для вирішення конкретних проблем певного міста, наприклад, мобільний зв'язок, віддалена робота, дистанційне навчання, соціальні послуги та послуги догляду,

4) стандартний обсяг підтримки у вигляді конкурсів для малих міст (завдяки чому їм не доведеться конкурувати з великими центрами).

Підтримка розвитку малих міст в Польщі скерована передусім на стимулювання розвитку підприємництва, залучення інвестицій для створення привабливих місць праці, професійного навчання, підвищення компетенцій місцевої адміністрації, розвиток співпраці та партнерства між містами, ревіталізація малих міст.

Програми для розвитку міст в Польщі [20]:

1. Програма «Місцевий розвиток» – це програма, яка спрямована на підтримку середніх та малих міст, які борються з низкою економічних, соціальних, інституціональних проблем, а також питаннями охорони довкілля. Для розв'язання цих викликів необхідні комплексні та скоординовані дії, спрямовані на покращання якості повітря, пристосування до кліматичних змін, знизити негативні тренди депопуляції та старіння нації, створити хороші умови для розвитку підприємництва та підвищити ефективність органів місцевої адміністрації. Метою даної Програми є зміцнення соціальної та економічної єдності шляхом підвищення якості життя для всіх мешканців малих та середніх міст. Бюджет Програми становить 117,6 млн. євро. Для реалізації проектів згідно умов Програми, необхідним є обов'язковий вибір щонайменше одного з напрямків:

– напрям збереження довкілля (зокрема, обмеження шкідливих викидів, адаптація

до змін кліматичних, перехід з традиційних на відновлювані джерела енергії, енергетична ефективність, інноваційні рішення та екологічні технології, екологічний міський транспорт);

– соціальний напрям (зокрема, реалізація житлової політики в інвестиційному напрямку, заохочення соціальних інвестицій та інновацій в місцевий розвиток бідніших регіонів, інноваційні рішення, спрямовані на підтримку соціальної участі, комплексні роботи щодо «ревіталізації» міст, зниження безробіття та бідності, обмеження робочої міграції з малих та середніх міст до великих, розв'язання проблем старіння населення, розвиток освітніх та медичних послуг, тощо);

– економічний напрям (зокрема, підтримка підприємництва та локальної економіки, підтримка розвитку інновацій місцевими підприємцями, зміцнення місцевого ринку праці, поєднання освітньої системи з потребами місцевого ринку праці, тощо).

Для реалізації вказаних напрямків можна отримати від 3 до 10 млн.євро. Результатом реалізації проекту повинен стати інтегрований та зрівноважений розвиток міста.

2. Програма «Партнерська Ініціатива Міст» (ПІМ) – це Програма, спрямована на необхідність розвитку та посилення знань щодо зміцнення потенціалу та осучаснення польських міст. Ідея ПІМ полягає у підтримці потреб розвитку міста шляхом пропозицій та обміном знань поміж містами з залученням тематичних експертів. Реалізація ПІМ відбувається в так званих «мережах», в склад яких входять по два представники кожного міста (проектна команда). Участь в мережі, що опирається на обмін знаннями та досвідом, сприяє ідентифікації місцевих викликів та проблем та напрацюванню напрямків та дій, відповідних до місцевих потреб та можливостей. Сутністю даних напрацювань є їх високе соціальне схвалення. В зв'язку з тим представники міст отримують підтримку щодо активізації широкої участі місцевих зацікавлених сторін. Водночас учасникам проекту надаються знання про багатомірність міських проблем та існуючі взаємозв'язки.

ПІМ акцентує увагу на «м'які» дії, спрямовані на інтеграцію різних партнерів-учасників та розвиток внутрішнього потенціалу їх міст. Ефектом діяльності мережі, зокрема, є ініціативи та пропозиції правових, організаційних рішень для центральної влади, підготовані на базі власного досвіду представниками місцевої влади.

В реалізації ПІМ в 2021–2023 рр. в Польщі беруть участь 30 міст в рамках трьох тематичних мереж:

1. «Цифрове місто» – дана мережа слугує для обміну досвідом, пов'язаним з цифровою трансформацією та реалізованими цифровими рішеннями в містах. Крім того, проблеми, які піднімаються в мережі, стосуються також функціонування різних елементів міської інфраструктури (управління містом) та налагодження контактів між місцевою адміністрацією та жителями (розвиток е-послуг). Мережа повинна стати платформою, завдяки якій буде можливим подолання викликів, пов'язаних з ідентифікацією та інтеграцією даних, використанням доступних та інноваційних цифрових рішень, з врахуванням знань та досвіду всіх міст-партнерів.

2. «Зелене місто» – дана мережа слугує для підтримки впровадження прокліматичних рішень для збереження природи (z ang. nature-based solutions), що сприятиме підвищенню опору міст на екстремальні кліматичні та атмосферні явища та протистояти соціальним викликам та викликам довкілля. У цьому контексті також доцільно включити в цю мережу питання, пов'язані з впровадженням рішень, пов'язаних із циркулярною економікою, щоб мінімізувати утворення відходів та викидів або відновити природні біологічні цикли. Такі рішення повинні сприяти зрівноваженому функціонуванню та розвитку міст: сприяти ефективному використанню доступних ресурсів, обмежити негативний вплив інтенсивної урбанізації на навколишнє середовище, збагачувати та урізноманітнювати екосистеми, пом'якшувати зміни клімату та обмежувати негативний вплив та наслідки раптових атмосферних явищ. Запровадження таких рішень (організаційних, фінансових) може вплинути на поведінку мешканців, що значно сприятиме кращому поводженню з відходами та захисту навколишнього середовища.

3. «Місто ініціатив ДПП» – дана мережа повинна сприяти ширшому використанню

інструментів державно-приватного партнерства. Це повинно забезпечити містам оптимізацію витрат бюджетних ресурсів та надавати можливість використовувати досвід та знання бізнесу. Участь у роботі цієї мережі має збільшити здатність налагоджувати взаємні контакти між владою та бізнесом, руйнувати бар'єри та формувати здатність правильно формувати взаємовідносини для досягнення оптимальних результатів співпраці. До цього часу органи місцевого самоврядування дуже обережно реалізовували проекти, спрямовані на надання державних послуг, які надаються за плату приватним партнером на базі публічної інфраструктури. Участь міст у даній мережі також має призвести до змін у сфері обізнаності та освіти в рамках використання та поширення практики ДПП.

Висновки. Таким чином, вивчення досвіду сусідньої Польщі щодо подолання проблем розвитку малих міст дозволяє виділити наступне:

- завдання розвитку малих міст є одними з ключових в Польщі. Головними проблемами, які гальмують розвиток малих міських поселень, зокрема, є зменшення кількості населення, відсутність привабливих місць праці, проблеми розвитку підприємництва, обмежені фінансові можливості місцевої виконавчої влади, тощо;

- розвиненою є організаційна структура установ, яка займається реалізацією політики розвитку міст в Польщі, в тому числі малих;

- головною метою програми розвитку малих польських міст є вирішення низки економічних, соціальних, інституціональних проблем, а також питань охорони довкілля;

- характерною особливістю здійснення програм розвитку міст в Польщі є розвиток внутрішнього потенціалу міст, залучення до даного процесу місцевого населення, розвиток цифрових технологій, сприяння використанню інструментарію державно-приватного партнерства, а також збереження навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боршош І. С. Особливості розвитку малих міст: закордонний досвід. *Державне будівництво*. 2009. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_51
2. Вовчук Я. Основні тенденції розвитку малих і середніх міст Західної Європи: досвід для України. URL: <https://integrationconference2011.wordpress.com/2013/10/09>
3. Маркова Е. В. Зарубіжний досвід розвитку малих міст і можливість запровадження його в Україні. *Sciences of Europe*. 2020. № 50. С. 4650.
4. Ковалевська А. В., Зеленський С. В., Петрова Р. В. Стійкий розвиток міст: сутність поняття та передумови впровадження. *Соціальна економіка*. 2017. Вип. 53 (1). С. 6975.

5. Дерун Т. М. Проблеми розвитку малих міст в умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства. *Державне управління: теорія та практика*. 2009. № 2. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Derun.pdf.
6. Бойко-Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст : міжнародний досвід. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07bovmmd.htm>.
7. Кравченко Т. А. Світові тенденції розвитку міст і зарубіжний досвід вирішення проблем міського соціально-економічного розвитку. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2011. № 4. С. 135-141.
8. Протас В. Економічні та соціальні чинники міського розвитку. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, 2010. № 1. С. 102–107.
9. Стойка В. С. Краудфандинг як інструмент стимулювання розвитку територіальних громад. *Наукові перспективи*. 2022. № 12 (30). с. 252-261.
10. Стойка В. С. Інвестиційна діяльність в туристичній сфері. *Danish Scientific Journal*. 2021. № 52. Том 2. С. 7–11.
11. Стойка В. С. Державно-приватне партнерство в сфері туризму як інструмент розвитку економіки регіонів. *Sciences of Europe*. 2021. № 83. Том 3. С. 17–21.
12. Стойка В. С. Державно-приватне партнерство в розвинених країнах світу. *Sciences of Europe*. 2021. № 84. Том 2. С. 9–14.
13. Стойка В. С. Розвиток та функціонування кооперативних банків: зарубіжний досвід. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 2(1). С. 165–170.
14. Стойка В. С., Брітченко І. Г., Сембер С. В. Перспективи створення та функціонування кооперативних банків в Україні. *Економіка промисловості*. 2017. Київ : ІЕП НАН України. С. 22–38.
15. Pakiet dla małych miast. Ministerstwo inwestycji i rozwoju. <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/w-budzecie-ue-2021-2027-beda-pieniadze-na-rozwoj-malych-miast>
16. Twardzik M. Wyzwania rozwojowe dla małych miast w Polsce – przegląd wybranych koncepcji. *Studia ekonomiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2017. № 327. P. 6577.
17. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030. Warszawa, wrzesień 2019 r., 123 p.
18. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030. Uchwała nr 123 Rady Ministrów z dnia 15 października 2019 r.
19. W budżecie UE 2021-2027 będą pieniądze na rozwój małych miast. Ministerstwo inwestycji i rozwoju. <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/w-budzecie-ue-2021-2027-beda-pieniadze-na-rozwoj-malych-miast>
20. Projekty realizowane z miastami i dla miast. Związek Miast Polskich. <https://www.miasta.pl/strony/projekty-realizowane-z-miastami-i-dla-miast>

REFERENCES:

1. Borshosh I. S. (2009). Osoblyvosti rozvytku malykh mist: zakordonnyi dosvid [Features of the development of small cities: foreign experience]. *Derzhavne budivnytstvo*, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_51 [in Ukrainian]
2. Vovchuk Ya. (2013). Osnovni tendentsii rozvytku malykh i serednikh mist Zakhidnoi Yevropy: dosvid dlia Ukrainy [The main trends in the development of small and medium-sized cities in Western Europe: experience for Ukraine]. Available at: <https://integrationconference2011.wordpress.com/2013/10/09> [in Ukrainian]
3. Markova E. V. (2020). Zarubizhnyi dosvid rozvytku malykh mist i mozhyvist zaprovadzhennia yoho v Ukraini [Foreign experience of small city development and the possibility of its initiation in Ukraine]. *Sciences of Europe*. No. 50. P. 4650. [in Ukrainian]
4. Kovalevska A. V., Zelenskyi S. V., Petrova R. V. (2017). Stiiki rozvytok mist: sutnist poniattia ta peredumovy vprovadzhennia [Sustainable development of cities: the essence of the concept and prerequisites for implementation]. *Sotsialna ekonomika*. No. 53 (1). P. 6975. [in Ukrainian]
5. Derun T. M. (2009). Problemy rozvytku malykh mist v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva [Problems of development of small cities in conditions of socio-economic transformation of Ukrainian society]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. No. 2. Available at: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Derun.pdf [in Ukrainian]
6. Boiko-Boichuk O. V. (2007). Svitovi tendentsii rozvytku mist : mizhnarodnyi dosvid [Global trends in urban development: international experience]. Available at: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07bovmmd.htm> [in Ukrainian]
7. Kravchenko T. A. (2011). Svitovi tendentsii rozvytku mist i zarubizhnyi dosvid vyrishennia problem miskoho sotsialno-ekonomichnogo rozvytku [World trends and most foreign experience in the sphere of urban community and economic development]. *Derzhava ta rehiony. Serii «Derzhavne upravlinnia»*. No 4. P. 135-141. [in Ukrainian]

8. Protas V. (2010). Ekonomichni ta sotsialni chynnyky miskoho rozvytku [Economic and social factors of urban development]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia*. No. 1. P. 102–107. [in Ukrainian]
9. Stoika V. S. (2022). Kraudfandynh yak instrument stymulivannia rozvytku terytorialnykh hromad [Crowdfunding as a tool for stimulating the development of territorial communities]. *Naukovi perspektyvy*. No. 12. Vol. 30. P. 252–261. [in Ukrainian]
10. Stoika V. S. (2021). Investytsiina diialnist v turystychnii sferi [Investment activity in the tourism industry]. *Danish Scientific Journal*. No. 52. Vol. 2. P. 7. [in Ukrainian]
11. Stoika V. S. (2021). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v sferi turyzmu yak instrument rozvytku ekonomiky rehioniv [Public-private partnership in the field of tourism as a tool of the regional economic development]. *Sciences of Europe*. No. 83. Vol. 3. P. 17–21. [in Ukrainian]
12. Stoika V. S. (2021). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v rozvynenykh krainakh svitu [Public-private partnership in the develop countries of the world]. *Sciences of Europe*. No. 84. Vol. 2. P. 9–14. [in Ukrainian]
13. Stoika V. S. (2013). Rozvytok ta funktsionuvannia kooperatyvnykh bankiv: zarubizhnyi dosvid [Development and functioning of cooperative banks: foreign experience]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*. Vol. 2(1). P. 165–170. [in Ukrainian]
14. Stoika V. S., Britchenko I. H., Sember S. V. (2017). Perspektyvy stvorennia ta funktsionuvannia kooperatyvnykh bankiv v Ukraini [Prospects for the creation and functioning of cooperative banks in Ukraine]. *Ekonomika promyslovosti*. Kyiv: IEP NAN Ukrainy. P. 22–38. [in Ukrainian]
15. Pakiet dla małych miast [Package for small towns]. Ministerstwo inwestycji i rozwoju. Available at: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/w-budzecie-ue-2021-2027-beda-pieniadze-na-rozwoj-malych-miast> [in Polish]
16. Twardzik M. (2017). Wyzwania rozwojowe dla małych miast w Polsce – przegląd wybranych koncepcji [Development challenges for small towns in Poland – an overview of selected concepts]. *Studia ekonomiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. No. 327. P. 6577. [in Polish]
17. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 [National Regional Development Strategy 2030]. Warszawa, wrzesień 2019 r., 123 p. [in Polish]
18. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030 [Strategy for sustainable development of rural areas, agriculture and fisheries 2030]. Uchwała nr 123 Rady Ministrów z dnia 15 października 2019 r. [in Polish]
19. W budżecie UE 2021–2027 będą pieniądze na rozwój małych miast. [The EU budget 2021–2027 will include money for the development of small towns] Ministerstwo inwestycji i rozwoju. Available at: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/w-budzecie-ue-2021-2027-beda-pieniadze-na-rozwoj-malych-miast> [in Polish]
20. Projekty realizowane z miastami i dla miast [Projects implemented with cities and for cities]. Związek Miast Polskich. Available at: <https://www.miasta.pl/strony/projekty-realizowane-z-miastami-i-dla-miast> [in Polish]